

МОВНІ ШТРИХИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА М.КОЦЮБИНСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ «СОН»)

Стаття є продовженням серії публікацій автора про вербальне вираження психологічної акцентуації в українському художньому дискурсі. У дослідженні подано психолінгвістичну характеристику новели М. Коцюбинського «Сон». На конкретному мовному матеріалі доведено належність цього твору до «світло-сумних» текстів (за класифікацією В. Беляніна). Здійснено аналіз психотипу головного персонажа як квінтесенції авторської психології.

Ключові слова: психолінгвістика, психоаналіз, акцентуація.

Психологічна площина художніх текстів знаходить усе більше прихильників у сучасній науці. Першість тут мусимо віддати літературознавцям, котрі мають ширший арсенал для дослідження художності, що у свою чергу не дозволяє звести психоаналіз до психічних діагнозів. Разом з тим, саме розмитість поняття «художність» нерідко змушує літераторів боротися з суб'єктивізмом. Ось чому поряд з літературознавчим варто розвивати й мовний психоаналіз. Мовознавці мають у своєму розпорядженні конкретний лінгвістичний матеріал, котрий за умови його глибокого осмислення, зіставлення та узагальнення може збагатити інформативну палітру психологічного портрета. У своєму дослідженні маємо намір зупинитися лише на одному аспекті такого портретування – **акцентуації** характеру, під якою більшість вчених розуміють надмірну вираженість окремих рис характеру та їх комбінацій, що становить крайні варіанти психічної норми. Текст може містити приховані механізми певних психічних явищ. Тому через текстове дослідження можна здійснювати аналіз авторського бачення світу.

Про можливість реконструкції підсвідомого пласту психіки автора за допомогою підтекстового аналізу писали у свій час К. Г. Юнг, Г. Винокур, К. Леонгард. Вчення К. Леонгарда про акцентуацію знайшли продовження у кандидатських і докторських таких вчених, як В. Белянін, Є. Чалкова, Т. Прокоф'єва, І. Мазирка, Я. Бондаренко та ін.. Ці автори будують свої дослідження на матеріалі зарубіжної літератури. Так, В. Белянін досліджує різні види акцентуацій у межах «веселих», «сумних», «темних», «світлих»,

«складних» російських текстів [1]. Т. Прокоф'єва, аналізуючи семантичне поле істероїдної акцентуації, звертається до англійських, американських та російських джерел [10]. Я. Бондаренко аналізує особливості паранояльних, депресивних та демонстративних мовних особистостей на базі художніх текстів американської літератури [2]. На матеріалі української художньої літератури подібних досліджень ми не виявили, тому й вирішили заповнити цю прогалину. Дана розвідка є продовженням серії наших публікацій про декодування творів П. Куліша, В. Винниченка, Т. Шевченка, І. Чендея, Лесі Українки.

М. Коцюбинський належить до активно досліджуваних письменників-імпресіоністів. Зараз написано цілий ряд літературознавчих монографій, статей, посібників, де об'єктом дослідження є поетика, психологія та філософія його прози (праці М. Грицюти, Ю. Кузнецова, П. Орлика, Н. Калениченко, П. Колесника, В. Агеєвої, Є. Федоренка, Т. Саяпіної, І. Бестіюк та ін.). У мовознавчому аспекті добре досліджено такі аспекти, як лексика, фразеологія його творів, діалектизми, лексична синонімія, художні засоби і ключові слова, лінгвостилістичні особливості портретних описів, ролі та місця письменника в розвитку української літературної мови, вербалізація простору (праці І. Білодіда, В. Дроздовського, Н. Калениченко, П. Колесника, В. Масальського, І. Бабій, Л. Батюк, М. Богдана, Л. Бублейник, А. Варинської, М. Грицюти, Л. Іванова, В. Коптілова, Т. Матвєєвої, Н. Над'ярних, А. Найруліна, Г. Неймировської, Л. Паламарчук, П. Плюща, А. Скачкова, В. Статєєвої, С. Форманової, І. Шавловського, Ю. Тимченка).

Хоч М. Коцюбинський і належить до домінуючих постатей в історії української літератури межі ХІХ–ХХ ст., до кінця він непізнаний і недосліджений, що відкриває перспективу подальших досліджень, зокрема і в царині нових лінгвістичних досліджень. Ідея змоделювати «повноформатний психологічний портрет» великого сонцепоклонника належить знаному в наукових колах літературознавцю С. Михиді [9]. Свої спостереження науковець проводить на основі мегаінформації (художньої та епістолярної творчості Коцюбинського, спогадів рідних, друзів і знайомих). Гадаємо, було б корисним об'єднання зусиль літературознавців та мовознавців у плані дослідження художньої творчості як продукту психічної діяльності. На жаль, мовознавці не так глибоко занурюються у подібну проблему. Можливо, однією з причин є слабкий розвиток психолінгвістики в Україні загалом. Як ми уже зазначали вище, нас зацікавив такий аспект психологічного портрета М. Коцюбинського, як акцентуація характеру. Наукових розвідок такого плану ми не виявили, чим й обумовлюємо новизну свого дослідження. За методичну основу беремо праці німецького психіатра К. Леонгарда, російського психолога та лінгвіста В. Беляніна, української дослідниці Я. Бондаренко,

а також довідники з психіатрії та психології. Частково плануємо звертатися і до праць літературознавців.

Джерельною базою статті є психологічна новела М. Коцюбинського «Сон», у якій значною мірою відбитий внутрішній світ самого автора. Дія новели розгортається в сім'ї провінційного службовця. У творі три дійові особи – Антін, його дружина Марта і безіменна жінка, котра приснилась Антону. Картини буденного життя свідомо деформуються. А справжня суть новели розкривається саме через сон Антона, де втілена «книга краси», інший світ. І цей уявний світ наповнений яскравими барвами, світлом, п'янким запахом моря. Чарівність природи подана у гармонії ідеальних стосунків з безіменною красивою жінкою. Свій сон Антін захоплено переповідає дружині. Поступово в його уяві межа між дійсністю і сном немовби стирається. Щире чоловікове захоплення від побаченого сновидіння призводить до сімейного конфлікту з Мартою. І хоч в кінці твору «вже частіше червоніли за їх столом троянди», читач добре усвідомлює, що сім'я Антона й Марти не стала щасливішою.

Твори здатні зберегти психологічні явища внутрішнього світу автора. Тільки шукати їх треба підтекстово, на рівні скруп'юзованого мікроаналізу. Отже, мета нашого дослідження – проаналізувати вербальні засоби вираження і на їх основі встановити тип акцентуації мовної особистості М. Коцюбинського.

Акцентуація характеру є одним із параметрів внутрішнього змісту особистості. Німецький психіатр К. Леонгард виділяв такі типи акцентуованих особистостей, як демонстративні, педантичні, застряючі (параноїдні – В.П.), збудливі, гіпертимні, дистимічні, афективно-лабільні, афективно-екзальтовані, тривожні, емотивні, екстравертні, інтровертні [7, 26]. Кожен тип акцентуації має свої емоційно-психологічні закономірності, які у свою чергу реалізуються у концептах, лексиконі, паремійному фонді, синтаксичній системі і т.д. При цьому автора розглядають як активну вербальну та біологічну особистість, якій належить центральна роль у структурі художніх текстів. С. Михида характеризував М. Коцюбинського як «ввічливого і привітного, веселого і, водночас, сумного й серйозного, відкритого до діалогу і безмежно самотнього, вірного й зрадливого, інтроверта з яскраво вираженими екстравертованими рисами, щасливого і нещасного...». Чи схожий сам М. Коцюбинський на свого персонажа Антона? Вдумливе перепрочитання новели «Сон» дасть нам красномовну відповідь.

За емоційно-сисловою домінантою, яку розробив лінгвіст і психолог В. Белянін, новелу «Сон» можна б віднести до «світло-сумних» творів. Незаперечним доказом цього є уже сам сюжет, в основі якого – зображення двох світів: буденного (сумного) та уявного (світлого). Відповідно до

своєї назви, «світло-сумні» твори поєднують ознаки двох типів – «світлих» і «сумних». Доцільно розглянути їх кожен окремо з відповідними паралелями в аналізованому творі.

Стиль «світлих» текстів завжди піднесений. Новелі «Сон» такої піднесеності надають незвичні тропи: «*між нас будуть падать слова*» [4,77] (Усі виділення наші. – В.П.); «*...на острові...високому, прекрасному, гордому*»; «*...острів одірвався од землі і поплив в світ творити самостійне життя, власну красу*» [4,79]; «*грає радісно море*» [4,83], «*наші очі однаково пили блиск сонця і моря*» [4,90]; «*...разом читати книгу краси*» [4,92]; «*і встав перед нами острів із моря – весь як міланський собор. А місяць вимостив злота́м доро́гу до нього*»; «*і по колінах у неї блукав місячний промінь*» [4,93].

Однією з ознак «світлих» текстів В. Белянін назвав благоговіння автора перед природою [1, 122]. У М. Коцюбинського ця особливість – на першому місці. Морські та земні простори наміряного світу Антона одухотворені, наповнені щастям, розфарбовані блакитною фарбою, зігріті теплом: «*море гладеньке і синє*»; «*блакитні простори*»; «*ціле море у небі і ціле небо у морі*»; «*тихим морем послались біласті дороги*»; «*синє полотно моря*» [4,79]; «*в теплі і сонці, у блакитнім тумані*»; «*очі блакитні підводних пісків*» [4,80]; «*милу блакитну квітку*»; «*розпечені скелі*»; «*палали повітря і море*»; «*дихнуло море*»; «*назвав яцірку душею каміння*» [4,81]; «*розпечений камінь*» [81]; «*поцілунок неба*»; «*гаряче повітря танцювало тарантелу по скелях, а в сірих маслинах цикади грали на кастаньетах*» [4,84]; «*дихає виноград*» [4,85]; «*блиск сонця і моря*» [4,90]; «*оргія сонця*» [4,90]; «*тепла хвиля повітря*» [4,92]; «*острів ...– як міланський собор. А місяць вимостив злота́м доро́гу до нього*» [4,93].

Як належить «світлим» текстам, у новелі «Сон» дуже багато блиску, світла, сонячного і місячного саява («*срібна сивина ніжно світилась*» [4,79]; «*в сітці яскравих бліків*»; «*білі вілли, залиті сонцем*»; «*в теплі і сонці*» [4,80]; «*Ми...,певно, світились*»; «*сяло золотом дроку*» [4,81]; «*світився німб золотого волосся*»; «*море сліпило*» [4,82]; «*блищало срібло*» [4,83]; «*[море] зворушила душу своїм радісним світлом*»; «*безгучно блискав хвилястий рух яцірки*» [4,85]; «*наші очі ...пили блиск сонця і моря*» [4,90]; «*срібло своїх хвиль*» [4,90]; «*А як світилось тіло у тій воді*» [4,91]; «*хвиля повітря, зіткана з саява*» [4,92] «*дощ іскор*»; «*веселі вогні*»; «*блмало світло невидимих лампад*» [4,93].

У «світлих» текстах наявна також позитивна Я-концепція (термін Я. Бондаренко). На думку Беляніна, «Я» у таких творах отримує наступні предикати: 'чесний', 'чистий', 'неповторний', 'унікальний' [1,43]. Самохарактеристика Антона у його сні теж наповнена позитивом: «*Я весь був як пісня, як акорд суму, що злився з піснею моря, сонця і скель*»; «*Я був наче п'яний од духу дикого*

полину» [4,79]; «красою слова, блиском уяви ... оглушив Марту» [4,85]; «...я в її очах дивився на небо» [4,86]; «я став ...на коліна і уклонився» [4,86]; «Ти розумієш, що значить молодим бути і чистим?» [4,86]; «Можливо, що в сні він був собою» [4, 94].

Для героїв «світлих» текстів притаманна наявність у них піднесеної мрії. Художню фіксацію її М. Коцюбинським вбачаємо уже у самому зверненні до форми ідеального сновидіння – «казки життя». За З. Фрейдом, не сновидіння створює фантазію, а підсвідома діяльність бере участь у створенні думок, які приховані за сновидінням [11]. А звідси висновок: ідеальний сон не міг при-снитися без ідеальної мрії.

Як ми уже згадували вище, аналізована новела має також ознаки «сумного» тексту. Свідченням цього є відчуженість головного персонажа від зовнішнього світу. Буденне життя Антіна у місті це: «**звуклі дороги**»; «**пустака**»; «**все до нудоти знайоме**»; «**щось каламутне**»; «**брудне корито алеї**»; жіничні сни, «**прозаїчні, скучні, як дійсність**»; «**безбарвна міська нудота**»; «**голі і білі, наче застигле сало**» ноги Марти, її «**порожні очі**» [4,74-75]; «**дівчата, провінціальні кози**» [4,76]. Не радують його і гості, котрі приходили грати в карти. «**Він у карти не грав і йшов до себе, чужий тому всьому...**» [4, 75].

Семантичним компонентом «сумних» текстів є холод, який сублімується через **осінню мряку, мокрі паркани, голі галузки, дрібнесенький дощик, симфонію крапель, вечірню мряку, холодні тарілки, холодні вікна, холодні простори; осінню негоду**.

Герой у таких творах часто буває мовчазним або навіть німим. Не прагне до спілкування й Антін. Від питань жінки – чому він сьогодні такий чудний? що сталося? – чоловік «**сквапно закрився словом «нічого!»**» [4, 78]. Небажання і подальшого спілкуватися з Мартою ілюструють такі висловлювання: «**на питання давав не до речі відповідь**»; «**обдумував слово, перше ніж мав сказати**»; «**йому не хотілося сказати**» [4,78]; «**він зразу замовк**» [4, 79]; «**я вже мовчу**» [4,84]; «**замовк на хвилину**» [4,90], «**цідячи слово по слові**»; «**безпомічно мовчав**» [4,92]. Безголосим малює себе Антін і в епізоді, коли у його сні зникала таємнича незнайомка: «**...тоді я блукав сам... Глухий, як скрипка, коли порвались у неї струни..., німий, як людина, що несподівано втратила голос...**» [4,92].

Незважаючи на ідеальні стосунки Антона і незнайомки у сні, обоє вони залишаються самотніми: «**Ми належимо з вами до самотніх, здається, як і наш острів**» [4,92]. Самотність теж є ознакою «сумних» текстів.

На основі кореляції лінгвістики з психологічною наукою В. Белянін у своїй монографії «Основи психолінгвістичної діагностики» доводить, що

до створення «світлих» текстів схильні автори, наділені **параноїдною** акцентуацією. А «сумні» твори пишуть люди з **депресивною** акцентуацією. Довіши на конкретних прикладах належність новели «Сон» до «світло-сумних» текстів, робимо висновок, що головний персонаж Антін є носієм двох видів акцентуації – **параноїдної** та **депресивної**. К. Леонгард виділив «застряваючий» або параноїдний тип акцентуваної особистості як варіант норми. «Застрявання» – основна риса цього – перш за все, стосується афекту, який утримується особливо довго, не зникає, якщо виявляється реакцією на уражене самолюбство. Але при успіхах «застрявання» обертається зарозумілістю і самовпевненістю. Цей тип «рівною мірою таїть в собі можливість як позитивного, так і негативного розвитку характеру». Рушійна сила цих осіб – честолюбство. Вони можуть домагатися неабияких успіхів, але, наткнувшись на перешкоду, невизнання, відсіч, нехтування до себе легко озлоблюються, стають підозрілими, злопам'ятними, мстивими, болісно образливими і вразливими. Люди з депресивною акцентуацією часто мають поганий настрій, песимісти, Характерними для них є серйозність, відповідальність, добросовісність, пунктуальність, почуття справедливості, інертність, уповільненість, пасивність, песимізм, відлюдкуватість, невміння радіти разом з оточуючими, підтримувати колектив.

Оскільки новела «Сон» «до певної міри є автобіографічною» [4,323], то можна висловити припущення, що і самому М. Коцюбинському були притаманні риси названих видів акцентуації. Але припущення – це ще не остаточний висновок. Робити широкі узагальнення на основі одного тексту – справа небезпечна. Але якщо виявлені і проаналізовані мовно-семантичні компоненти будуть повторюватися у творчості письменника від твору до твору, від сюжету до сюжету, від героя до героя, то висновки впливуть самі по собі. Декодування художнього тексту у психологічній площині відкриває шлях у сферу новітніх досліджень, а отже, перспективу перепрочитання творів знакових українських особистостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики / Валерий Белянин. – М.: Тривола, 2000 – 248 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>
2. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі) . Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Я. О. Бондаренко. – К., 2002. — 19 с.

3. Ганнушкин П. Б. Особенности эмоционально-волевой сферы при психопатиях // Психология эмоций. Тексты. – М., 1984. – С.252-279.
4. Коцюбинський М. М. Подарунок на іменини : оповідання, новели, повісті : для серед. та ст. шк. віку / [упоряд. та післямова М. С. Грицюті; Худож. І. Н. Філонов, В. А. Євдокименко, Г. В. Якутович, М. А. Стороженко]. – К. : Веселка, 1989. – 335 с.
5. Кузнецов Ю. Б., Орлик П. І. Слідами феї Моргани: Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі : Посібник для вчителя/ Ю. Кузнецов , П. Орлик. – К. : Рад. шк., 1990. – 208 с.
6. Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського : [монографія]. – К. : Наукова думка, 1989. – 272 с.
7. Леонгард К. Акцентуированные личности / Карл Леонгард. – Киев, 1981. – 321 с.
8. Мазирка И. О. Психолингвистические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы. Автореферат дисс. ... докт. филол. наук. – Москва 2008. – 38 с.
9. Михида С. П. Психопоетика українського модерну : Проблема реконструкції особистості письменника : [монографія] / Сергій Михида. – Кіровоград : «Поліграф – Терція», 2012. – 352
10. Прокофьева Т. В. Семантическое поле истероидной акцентуации личности. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук / Т. В. Прокофьева – М., 2009. – 69 с.
11. Фрейд З. Психология бессознательного/З.Фрейд. – М., 1989.– 448 с.

Паніш В. А.,

ЯЗЫКОВЫЕ ШТРИХИ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОМУ ПОРТРЕТУ М. КОЦЮБИНСКОГО (НА МАТЕРИАЛЕ НОВЕЛЛЫ «СОН»)

Статья является продолжением серии публикаций автора о вербальном выражении психологической акцентуации в украинском художественном дискурсе. В исследовании представлен психолингвистическую характеристику новеллы Коцюбинского «Сон». На конкретном языковом материале доказано принадлежность этого произведения к «светло-печальным» текстам (по классификации В. Белянина). Осуществлен анализ психотипа главного персонажа как квинтэссенции авторской психологии.

Ключевые слова: психолингвистика, психоанализ, акцентуація.

LINGUISTIC ASPECTS TO THE PSYCHOLOGICAL
PORTRAIT OF MYKHAILO KOTSYUBYNSKY
(ON THE MATERIAL OF THE SHORT STORY "DREAM")

The article continues the author's series of publications on the verbal expression of psychological accentuation in Ukrainian artistic discourse. The research features psycholinguistic characteristic of the short story "Dream" by M. Kotsiubynsky. It has been proved on the concrete language material that the short story pertains to "light- melancholic" texts (after V. Belianin's). The psychological type of the main personage has been analysed as the quintessence of the author's psychology.

Keywords: psycholinguistics, psychoanalysis, accentuation

УДК 81'373.7 = 512.161

Пишньоха О. А.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФУНКЦІОНУВАННЯ КУЛЬТУРНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ
В ТУРЕЦЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена питанню правильної інтерпретації та перекладу культурно маркованої лексики турецької мови українською. Проведено культурологічний та семантичний аналіз лексики на матеріалі творів турецьких поетів ХХ століття.

Ключові слова: культурно маркована лексика, мовна картина світу, культурно-конотована лексика.

Проблематика діалогу та взаєморозуміння культур стає все більш актуальною темою дослідження у сучасному мовознавстві. Кожен учасник міжнародних контактів швидко усвідомлює, що одного володіння іноземною мовою недостатньо для повноцінного міжкультурного взаєморозуміння, що потрібно знати максимальний комплекс форм поведінки, психології, культури, історії своїх партнерів по спілкуванню. Важливим фактором постає вміння правильно тлумачити інформацію іноземною мовою (усну чи письмову), розпізнавати невідповідності у сприйнятті ситуації, які викликані культурними відмінностями між автором тексту і його реципієнтом.